

УДК 78.072:3-18](477)“19/20”Гри

ХАЙ МИХАЙЛО

доктор мистецтвознавства, професор, провідний науковий співробітник відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

КНАІ МУКНАІЛО

a Doctor of Art Studies, a professor, a chief research fellow at the Department of Musicology and Ethnomusicology of the NAS of Ukraine Maksym Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology

РОМАНЮК ІРИНА

кандидатка мистецтвознавства, заступниця директора з виховної роботи Тернопільського мистецького фахового коледжу ім. Соломії Крушельницької

ROMANIUK IRYNA

a Ph.D. in Art Studies, a deputy director in educational work at Solomiya Krushelnytska Ternopil Artistic Professional College

ДУДАР ОЛЕНА

кандидатка мистецтвознавства, заступниця директора з навчальної роботи Хмельницької школи мистецтв

DUDAR OLENA

a Ph.D. in Art Studies, a deputy director in academic affairs of Khmelnytskyi School of Arts

Бібліографічний опис:

Хай, М., Романюк, І., Дудар, О. (2022) Науковий доробок видатної мистецтвознавиці в оцінках її сучасників та учнів. *Народна творчість та етнологія*, 2 (394), ??-??.

Khai, M., Romaniuk, I., Dudar, O. (2022) Scientific Heritage of an Outstanding Art Historian in the Appraisals of Her Contemporaries and Followers. *Folk Art and Ethnology*, 2 (394), ??-??.

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ВИДАТНОЇ МИСТЕЦТВОЗНАВИЦІ В ОЦІНКАХ ЇЇ СУЧАСНИКІВ ТА УЧНІВ

Анотація / Abstract

Стаття присвячена спогадам про докторку мистецтвознавства, професорку, членкиню-кореспондентку Національної академії мистецтв України Софію Йосипівну Грицу. Розглядається постать С. Грици як творця наукової школи, теорії пісенної парадигми та методики структурно-типологічного аналізу пісенного мелосу. Окрема увага приділяється розповідям про неї як педагогиню, яка виховала плеяду вчених, котрі стали послідовниками та однодумцями, продовживши справу наставниці у власних наукових дослідженнях. Подаються особисті спогади про регіональне дослідження фольклору Поділля під орудою Софії Йосипівни, про спільні експедиційні поїздки на Хмельниччину.

Ключові слова: Софія Йосипівна Грица, наукова школа, український музичний фольклор, етномузикологія.

The article is devoted to the reminiscences on Sofiya Yosypivna Hrytsa, a Doctor of Art Studies, a professor, a corresponding member of the National Academy of Arts of Ukraine. The figure of Sofiya Yosypivna Hrytsa as the creator of the

scientific school, the theory of song paradigm and methods of structural-typological analysis of song melody is considered. Peculiar attention is paid to the reminiscences on Sofiya Yosypivna Hrytsa as a teacher who has trained a constellation of scientists. They have become the followers and like-minded persons, continuing the work of a teacher in their own researches. The personal memoirs about the regional study of the folklore of Podillia under the leadership of S. Y. Hrytsa and joint expeditionary trips to Khmelnytsky region are submitted.

Keywords: Sofiya Yosypivna Hrytsa, scientific school, Ukrainian musical folklore, ethnomusicology.

Є втрати раптові, невідворотні, є випадкові, є і такі, що їх можна згодом відшкодувати матеріально чи морально, а є такі, що їх уже ніхто в жодний спосіб і ніколи не виправить... Це втрата найдорожчої, найріднішої кожному із нас Людини, яка вклала в кожного з нас і середовище, що всіх оточує, всю себе до решти і змінила все довкола докорінно, якісно й неповторно так, що воно вже ніколи не повернеться й не освітить більше весь наш простір / континуум новим, до того нечуваним і небаченим Світлом. А якщо йдеться про Подвижника науки і праці, після якого парадигматика структури досліджуваного явища не затьмарює (як нерідко буває у формальних структуралістів), а, навпаки, наближає до Істини Божої і наукової – відчуття втрати стає нестерпно важким, несправедливим і справді-таки непоправним... Такою була й назавжди залишиться в пам'яті всіх, хто її знав, читав, мав щастя слухати і спілкуватися, **Софія Йосипівна Грица**.

Софія Йосипівна прожила складне, по-своєму щасливе й водночас насичене життєвими та науковими труднощами життя, наскрізь просякнуте пахощами й чеснотами улюбленого предмета своїх досліджень і розмислів (музичного фольклору та його найглибшого і структурно чи не найскладнішого відгалуження – музичної епіки).

Вона зберегла до кінця своїх днів ясність і гостроту думки, про що свідчить, зокрема, «Лебедина пісня» – збірка фольклористичного доробку «Необрядовий фольклор Західних регіонів України. Регіонально-жанрова антологія» та програмова доповідь-онлайн на науково-практичній конференції I Міжнародного з'їзду кобзарознавців та етноорганологів ім. М. Будника, що відбувся 13 жовтня 2021 року в розбомбле-

ному нині вщент Ірпені «Парадигматична модель дослідження фольклору», і так упевнено ввійшовши в рік свого 90-річчя, душа її на третій день «широкомасштабної війни» відійшла у Вічність. За силою аналітики і програмовістю висловлених суджень обидва ці матеріали можна цілком вважати науковим «Заповітом» усім поколінням фольклористів України й навіть знавцісної у ставленні до гуманітарних знань планети та своєрідним «Путівником» ще ніким до неї не ходженими стежками етномузикологічної науки.

«Серце її не витримало найбільшої трагедії свого багатостраждального народу, який вона любила понад усе і традиційній музичній культурі котрого віддала себе до останку. Жорстока війна найпідступнішого московського окупанта – тирана всього світу й усієї людської цивілізації – вирвала зі світоглядної системи людства одну з найоптимальніших ланок нашого суспільного розвитку й буття – систему модусу інтонаційного мислення середовища українців С. Й. Грици» (із некролога). Тепер охороняти цю систему й саму системність мислення людства від засилля формалістів, задрісників і посередностей буде значно важче.

Надаремне старатися в одній статті осягнути підсумковий експедиційний, науково-теоретичний та публіцистичний доробок видатної Вченої. Можна лише пошкодувати, що найголовніший на сьогодні біограф і учень С. Грици професор А. Іваницький за станом здоров'я не зміг розширити свого першого і єдиного наразі про неї біографічного видання (Іваницький А. Софія Йосипівна Грица. Творчий портрет. Київ ; Тернопіль, 2002. 44 с.). А дослідження не «портретного», а повноцінного монографічного формату ще

Святкування ювілею С. Грици. Зліва направо: О. Юзефчик, М. Хай, О. Дудар, А. Іваницький, І. Романюк, С. Грица, її онука Дарина, її донька О. Поріцька, сестра Катерина Геннел, О. Смоляк. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. 2002 р.

залишається за нами, учнями й послідовниками. Подібно до того, як сама Софія Йосипівна формувалася як Учена світового рангу, розпочинаючи цей тернистий шлях із монографії про науковий феномен Ф. Колесси, наступні покоління етномузикологів і кобзарознавців мають для себе чудовий приклад для наслідування, поваги й найголовніше – фахового науково-теоретичного вишколу колессівсько-грицівської проби.

«Кожен, хто прийшов у цей світ, прийшов з потаємною місією. Але не даремно Бог дав нам свободу волі: ніхто не знає свого призначення, проте він поклав на нас вибір – і вибір залежить від нас. Ми можемо не знати, що на нас покладено, але духовна рефлексія, хто до неї схильний, покаже думаючим шлях до вічності й достоїнності» (Іваницький А. Софія Йосипівна Грица. Творчий портрет... С. 3). Схоже, що наша Велика й дорога наша з автором цієї сентенції Учителька була не просто «схильною» до згаданої «духовної рефлексивності», а й цілком свідомо, упро-

довж усієї своєї життєвої й фахової дороги, ставилася до призначеної їй Богом «потаємної місії». Мужньо несла цей Хрест сама і з іще більшою вимогливістю й системністю добивалася цього від своїх і не своїх учнів-фольклористів.

Автор цих рядків потрапив до класу членкині-кореспондентки НАМУ, докторки мистецтвознавства, професорки С. Й. Грици завдяки завідувачу відділу ІМФЕ ім. М. Т. Рильського з чудернацькою назвою, яку відразу годі було й запам'ятати («Відділ теоретичних проблем художнього розвитку мас в епоху розвинутого соціалізму»), – Іван Ляшенку. Іван Федорович спочатку мав намір залучити мене до музичної соціології (радянська соціологія як псевдонаукова доктрина «епохи розвинутого соціалізму» тоді пронизувала всі галузі гуманітаристики й була у великих «почестях»), але згодом вирішив познайомити із С. Грицою – людиною, яка зробила для мене як для фахівця більше, ніж усі консерваторії

та аспірантури поспіль (див.: Маркович Г., Хай М. Науково-етнофонічний досвід. Хмельницький, 2019. С. 86–87).

Зауважимо, що дослідниці довелося докласти максимум зусиль, аби ввести в науковий обіг терміни «пісенна парадигма», «модус інтонаційного мислення середовища», а також усіляко уникати «обов'язкових» для кожної публікації посилань на «класиків марксизму-ленізму». А ще щоденно боротися за відновлення дітища великого К. Квітки – «Кабінету музичної етнографії ВУАН», закритого в 1937 році й відновленого нами та очоленого С. Грицою під сформульованою нею назвою – «Відділ етномузикології» – аж у 2009 році.

110-річчя цього спільного академічного вогнища народної музичної етнології та заплановане на осінь 2022 року 90-річчя самої його очільниці не дала відзначити жорстока війна. Міста проведення цих заходів – Київ та Ірпінь – стали епіцентром «бучанської різанини» та ірпінсько-гостомельсько-київських руйнацій, які сколихнули весь світ! Саме ці події, про неминучість яких не раз точилися дискусії як усередині відділу й Інституту, так і в суспільстві та світі, підірвали її зболене серце... «І саме роздуми про соціальну несправедливість, – уважає А. Іваницький, – спонукали С. Грицу ще за радянських часів продовжити дослідження в цій сфері. Оскільки так прямо ставити проблему в ті роки було неможливо, вона була зашифрована під соціологічні дослідження фольклорного середовища на радянських новобудовах... У 1975 році відбулися поїздки на Чорнобильську АЕС, у 1977-му – на Бурштинську та Новодністровську ГРЕС, у 1983-му – знову на Чорнобильську АЕС. За складеними С. Грицою анкетами було опитано понад 300 місцевих жителів та прийшлих людей...» (Іваницький А. Софія Йосипівна Грица. Творчий портрет... С. 9).

Під час цієї останньої «чорнобильської» експедиції, де мені випала місія збирати у «прийшлих» до тодішньої Прип'яті людей «потрібну» для анкети заформалізовану

інформацію, Софія Йосипівна тим часом записувала спів місцевих жителів у навколишніх селах на новесенький, щойно подарований якимось благодійником, японський стереодиктофон, не перестаючи потім у готелі захоплюватись якістю стереофонічного сигналу. Мені ж, окрім анкетування, вдалося записати повний тезаурус перебігу весільного обряду с. Речиця й передати запис володарці унікального диктофона.

Про знамениту вимогливість С. Грици в етномузикологічних колах ходили легенди від Львова до Харкова, долинаячи до Ленінграда (тепер Санкт-Петербурга), Москви, Кишинева і Варшави... Але справжню «школу» цієї вимогливості змогли відчути хіба ті, хто її витримав до кінця. Кількість тих, хто не зміг, перевершує кількість «щасливчиків», мабуть, удвічі або й більше.

Лише кілька образочків із власного «щасливого» досвіду... Треба чесно сказати, що з дванадцяти років «пошукувацького» стажу в класі С. Грици понад половину всього періоду моя Велика Вчителька дивилася на мене чисто по-львівськи, як «на мале пиво». На заняттях головно «знімалася стружка», а заохочувального слова – жодного. Я ж тоді наполегливо працював над транскрипціями нотного додатка та літературою. І лише коли десь на шостому році навчання, увійшовши до «Відділу теоретичних проблем...» і привітавшись, я без слів тріснув об стіл форматом партитурного паперу, дрібно списаного жанрово структурованого «Нотного додатка», Софія Йосипівна, іронічно посміхнувшись у бік ошелешених таким випадом «малого пива» колег, спокійно взяла ноти і почала дивитись... Уважно гортаючи партитурний формат, повертаючись назад і йдучи далі та сольфеджуючи «внутрішнім слухом» основні парадигматичні типові зразки, десь на двадцятій хвилині промовила: «Ну, тепер, може, з того щось вже буде!». Усі присутні полегшено зітхнули... А на попередньому захисті на спільному засіданні трьох відділів було зазначено, що «в Польщі за такий

обсяг і рівень нотного додатка без жодної аналітики присвоюють науковий ступінь!». Однак якби не втручання пам'яті Степана Мишанича перед його від'їздом до Донецька, то стаж пошукувача, напевне, був би ще продовжений...

Далі, після кандидатського захисту, вже були консультації майже «на рівних» з приводу спільних етноінструментознавчих статей і збірок, експедиції та польові записи на радіо «Золоті ключі», відбір колективів на фольклорні конкурси тощо. Але до визнання в мені фольклориста-теоретика було ще досить далеко... Щоразу, коли випадало щось сказати, Софія Йосипівна дуже любила розповідати (незважаючи на свій тотальний критицизм щодо Будника й нашого кобзарського цеху), як вона в Трускавці зустріла лірника, котрий під скульптурним образом Матінки Божої натхненно й напрочуд «достеменно» рецитував «Плач невольника» з репертуару полтавського лірника А. Скубія в записі Ф. Колесси. Щоразу при цьому захопленню не було меж... Так тривало доти, доки в мене урвався врешті терпець і після чергового такого виступу вирвалися такі слова: «Софіє Йосипівно,

вибачте, але якщо Вам немає чого сказати про мене як фольклориста, то не кажіть, але я дуже прошу, більше ніколи не розказуйте, який з мене прекрасний лірник!».

Аж після цього з'явилися скромні посилення та оцінки... Але справжнє визнання прийшло тоді, коли за три дні до докторського захисту одна із «впливових» осіб, що «спеціалізувалася» з організації «провалів» «нестандартних» дисертацій, безцеремонно порадила «кардинально змінити концепцію роботи». Софія Йосипівна тоді рішуче мовила: «Скажіть їй, хай вона спроможеться бодай хоч на одну таку монографію, яких у Вас уже три!» Різко змінила вона свою позицію і щодо Будника та його руху, підписавшись як відповідальний редактор п'ятої моєї монографії «Микола Будник і кобзарство» й виступивши (уже майже на смертному одрі!) зі згаданою на початку статті програмовою доповіддю на історичному, сподіваюсь, І Міжнародному з'їзді кобзарознавців та етнологів ім. М. Будника у страдницькому (і не лише в кобзарському сенсі), жорстко розбомбленому ворогом Ірпені.

Михайло Хай

Писати слово про Вчителя завжди непросто, особливо, коли він є не лише фундаментом сучасного українського етномузикознавства, членом-кореспондентом Академії мистецтв України, доктором мистецтвознавства, професором, але й провідним ученим-славистом, епосознавцем та й загалом Людиною з великої літери. Бібліографічний показник наукових праць С. Грици, виданий 2002 року її ученицею О. Юзефчик, налічує більш ніж 270 найменувань. Нею здійснено понад 300 унікальних радіопередач у програмах «З народних джерел», «Золоті ключі», «Дзвонкова криниця», «Перлини душі народної». Наукова школа Софії Йосипівни знайшла свій розвиток у працях її учнів (тепер уже велетів українського етно-

музикознавства) – учених Михайла Хая, Анатолія Іваницького, Олега Смоляка. Я, як і всі учні Софії Йосипівни, пишаюся тим, що мала можливість навчатися в неї і належу до послідовників наукової школи «грицівців».

Доля подарувала мені шанс у 2002 році, коли я вирішила вступати в аспірантуру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. На той час я вже закінчила навчання в Тернопільському педагогічному університеті ім. В. Гнатюка, захистивши магістерську роботу про музичний фольклор у системі виховання школярів Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. й розпочала педагогічну діяльність у Тернопільському музичному училищі ім. С. Крушельницької. Науковим

керівником моєї магістерської роботи був Олег Стефанович Смоляк (тоді ще кандидат мистецтвознавства), який на той момент розпочав написання докторської дисертації про весняну обрядовість Західного Поділля в Софії Йосипівни. Навчаючись у магістратурі, я неодноразово слухала, з яким пієтетом Олег Стефанович розповідав про Софію Йосипівну і давав мені поради, які йому свого часу давала його наукова керівниця. За його ж рекомендацією я поїхала в Київ на початку літа 2002 року.

Так розпочалося моє знайомство й роки навчання під керівництвом Софії Йосипівни Грици. Досі пам'ятаю свої перші враження після першої розмови з нею. Уроджена інтелігентність, тактовність, доброзичливість і надзвичайно широка ерудиція зачарували мене з першої хвилини спілкування. На цей час я, звісно, була ознайомлена з фундаментальними дослідженнями Софії Йосипівни «Мелос української епіки» та з окремими статтями й розвідками з теорії музичного фольклору та народного епосу з видань, які вийшли друком двома збірками в тернопільському видавництві «Астон», – «Фольклор у просторі та часі» й «Трансмісія фольклорної традиції». Занурена у світ дослідження музичного фольклору після експедицій на Південну Волинь (Кременецький, Шумський та Лановецький р-ни Тернопільської обл.), захоплена магією наукових досліджень під час написання магістерської роботи, я із цікавістю чекала, яку тему кандидатської дисертації запропонує мені Софія Йосипівна. Першою такою темою для наукового дослідження стала форма колон в українському музичному фольклорі. Термін «колон» на означення однорядкової форми пісенного твору був уведений в українську фольклористику Софією Йосипівною в її монографії «Мелос української епіки». За її визначенням, колон – «це музично-поетичний вірш, який відповідає одному реченню і має у собі визначену логічну і психологічну основу у формі закінченої думки». З великим ентузіазмом я взялася до роботи: у

стислий час опрацювала теоретичні праці з античної літератури, почала досліджувати різновиди колони в українському фольклорі. Пам'ятаю, як під час обговорення цієї теми я, вражена актуальністю й сучасністю досліджень Арістотеля з риторики та літературознавства, поділилася своїми думками із Софією Йосипівною. Вона мені відповіла: «Тепер ви побачите, як наступні дослідники опиратимуться на плечі Арістотеля».

Гідно склавши вступний іспит до аспірантури в А. Іваницького та М. Дмитренка, написавши вступний реферат про форму колон в українському музичному фольклорі, я була зарахована на денну форму навчання в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Науковим керівником було призначено Софію Йосипівну Грицу. Так збулася моя мрія.

Я почала активно збирати матеріали щодо генезису терміна «колон», досліджувати форму колони в зимовому календарно-обрядовому фольклорі Тернопільщини, а згодом опублікувала статтю, присвячену цій темі. І раптом десь за пів року навчання після чергової зустрічі із Софією Йосипівною вона запропонувала мені змінити тему кандидатської дисертації і зайнятися дослідженням дум. Тобто нова тема дослідження є, без перебільшення, величезним дітищем Софії Йосипівни, якому вона присвятила чи не найбільше часу. Те, що вона довірила мені продовжити її думознавчі розвідки, стало для мене великою честю і приємною несподіванкою. Отож, мої подальші дослідження стосувалися ритмо-мелодичної організації дум у взаємозв'язку зі словом.

Про ці три роки навчання в мене залишилися найкращі спогади: опрацювання друкованих джерел у залах київських бібліотек, дослідження рукописного архіву Володимира Харкова, зокрема записів дум від харківських лірників 1930-х років із фондів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, і, звісно, затишні «кухонні» посиденьки в Софії Йосипівни. Дотепер згадується неповторний смак її борщу з вишнями; науково-твор-

ча атмосфера кімнати, у якій центральне місце займає стіл із безліччю книг, аркушів паперу, нотних збірок; величезна бібліотека; щира посмішка, іронічні історії та енциклопедичні лекції.

Як відомо, у центрі наукових досліджень Софії Йосипівни після успішного захисту кандидатської дисертації про музично-фольклористичну діяльність Ф. Колесси (1962) були механізми варіативності тексту й мелодії залежно від регіону запису. У 1976 році в журналі «Народна творчість та етнографія» вийшла стаття науковиці «Семантика народного мелосу і конкретне середовище його побутування», де вперше дослідниця вводить дефініцію «модус мислення середовища», яка пояснює регіональні особливості жанрів пісенного фольклору. Більше того, С. Грица довела, що текст і мелодія рухаються своїми шляхами. Текст рухається швидше в часі і є стабільнішим у територіальному русі, а мелодія більш стала в часовому русі і змінна в просторовому. Тепер ця дефініція та її роз'яснення стали хрестоматійною аксіомою фольклористики.

Інша дефініція, яка чи не найбільше асоціюється з науковим доробком С. Грици, є «пісенна парадигма». Уперше термін з'явився в 1978 році в статті «Пісенна парадигма» в журналі «Български фольклор». Софія Йосипівна згадувала, що не всі фольклористи відразу підтримали її наукову ідею пісенної парадигми, визначення якої вона подала в 1979 році у своїй монографії «Мелос української епіки» як «сукупність варіантів одного пісенного зразка, що утворився внаслідок його трансформації в процесі часово-просторового руху». З посмішкою розповідала, що на одному з конгресів славистів до неї «приклеїли» прізвисько «Парадигма». Проте правильність та доцільність застосування цього грецького терміна до пояснення інваріантності підтвердилося згодом його широким розповсюдженням в інших наукових галузях.

Парадигматична методика, розроблена Софією Йосипівною, застосовується у всій слов'янській фольклористиці. Зокрема, пара-

дигматична методика С. Грици дала позитивні результати в працях її учнів: Петра Стоянова (питання формування ладу й мелодики в молдавській народній пісні), Олега Смоляка (весняний обрядовий фольклор Західного Поділля), Олени Дудар (музичний фольклор Хмельницького Поділля). У моєму дисертаційному дослідженні теж застосовано методику парадигматичного аналізу, розроблену С. Грицою.

Для проведення парадигматичного аналізу з метою класифікації текстових і музичних формул було обрано думу «Вдова». У результаті було виявлено загальний каркас сюжету, досліджено індивідуальні, регіональні особливості складових мотивів, характерні поетичні формули. На цьому прикладі було доведено доцільність використання такого аналізу за допомогою цифрових моделей та концепцію трьох мелічних парадигм думового епосу.

Цікавою аналітичною частиною дисертаційного дослідження став розділ, присвячений виявленню паралелей словесних та музичних формул українських дум у світовому епосі, що теж було продовженням наукових розвідок Софії Йосипівни. У своїх працях вона довела функціонування інтонаційно-ладового модусу Карпато-Балканського регіону через спорідненість мелодійного руху зі збільшеною секундою. Дана теорія С. Грици в нашому дисертаційному дослідженні підкріплена численними прикладами нотацій мелодій болгарських, румунських, молдавських, угорських, сербських, македонських, хорватських народних пісень, які містять мелодичні звороти, споріднені з формулами дум.

Захист кандидатської дисертації відбувся 21 грудня 2012 року, невдовзі після святкування 80-річного ювілею Софії Йосипівни. Досі пам'ятаю хвилювання, підтримку й радісне задоволення від нашого захисту. Безмежно вдячна за ту частинку тепла, добра, скарбницю знань, які вона вклала в мене.

Голос Софії Йосипівни оживає в моїй свідомості та повертає мене в часи навчан-

ня в аспірантурі, коли читаю її ґрунтовну вступну статтю в найповнішому на сьогодні виданні «Українські народні думи», куди ввійшли й раніше опубліковані думи, і архівні матеріали з рукописних фондів, і нові транскрипції дум. Коментарі до кожної з дум, зроблені вченою, як завжди, вирізняються широкою деталізацією, ерудицією.

Її ставлення до життя, любов до родини, до доньки й онучки, постійна наполеглива праця, м'яка світла посмішка, щирість, гумор, доброта, підтримка та мудре наставництво залишилися зі мною назавжди. Дефініції, уведені нею у фольклористи-

ку, такі як «модус мислення співацького середовища», «пісенна парадигма», не залишилися тільки на сторінках її праць. Вони живуть у працях її послідовників та учнів. Щороку студенти-другокурсники музичних коледжів осягають велич наукової думки Софії Йосипівни крізь призму лекцій із музичного фольклору. Я разом з іншими викладачами-етномузикологами й далі несемо світло, запалене нею. А тепер це світло любові до рідного фольклору, який становить генетичний код нації, є особливо яскравим і духовно необхідним.

Ірина Романюк

5 березня 2022 року українська наука зазнала непоправної втрати – відійшла у вічність докторка мистецтвознавства, професорка, членкиня-кореспондентка Національної академії мистецтв України, лауреатка премій ім. М. Лисенка, Б. Асаф'єва, Ф. Колесси, членкиня Національної спілки композиторів України Софія Йосипівна Грица.

Серце крається від болю втрати, а розум відмовляється вірити в це, бо ж так важко втрачати людей, яких любиш, шануєш, поважаєш і які назавжди у твоїй душі. Софія Йосипівна була знаним у світі науковцем, засновником наукової школи, визначною дослідницею українського музичного фольклору, талановитою особистістю, наділеною всіма найкращими рисами: красою, розумом, талантом, чесністю, порядністю, шляхетністю, скромністю, життєрадісністю, інтелігентністю, почуттям гумору. Мені пощастило, адже доля зробила унікальний дарунок – бути ученицею такої видатної ЛЮДИНИ, яка спрямувала мій життєвий шлях, сприяла формуванню моєї особистості. Знана людиною стала моїм УЧИТЕЛЕМ!

Софія Йосипівна Грица-педагог, попри її скромні висловлювання про те, що «... викладацька діяльність, мабуть, не була першорядною» в її роботі, «хоча індивідуальна

праця з аспірантами дала непогані результати» [2, с. 11], була керівником понад 20 докторських і кандидатських дисертацій, з великою відповідальністю ставилася до своїх учнів та спрямовувала їхні наукові пошуки. «Усі їхні студії були скеровані мною, – зазначала С. Й. Грица, – на регіональні дослідження різних теренів з увагою не тільки до місцевого фольклору, а й вивчення між-етнічних погранич та носіїв фольклору, теоретичні розробки з народознавства» [2, с. 11]. Завершені наукові дослідження учнів красномовно свідчать про талант педагога та наставника як одну з граней особистості науковиці. А. Іваницький про керівництво Софією Йосипівною працями аспірантів наводить з перших уст: «Не знаю, – говорить Софія Йосипівна, – чи мені щастило на аспірантів, чи, може, їм трохи на мене, але в результаті нашої співпраці виходили цікаві, змістовні роботи, які, може, не пильнували модою на час, але логікою, аналізом, доказовістю розбудовували основи теоретичної етномузикології» [5, с. 16–17]. Направду, у цих взаєминах панувала повага, толерантність, усебічна підтримка, піклування. Ці риси були найголовнішими секретами співпраці Софії Йосипівни з учнями. Вона надавала численні консультації, не шкодуючи особистого часу. С. Грица була твор-

цем наукової школи, теорії пісенної парадигми та методики структурно-типологічного аналізу думового й пісенного мелосу, а її учні (А. Іваницький, М. Хай, О. Смоляк, П. Стоянов, О. Соколова, С. Чернявська, Н. Керімова, О. Різник, О. Юзефчик, К. Чаплик, І. Романюк, О. Дудар та ін.) стали послідовниками та однодумцями.

Моє заочне знайомство з вельмишановною Софією Йосипівною розпочалося зі студентських років у процесі студіювання її наукових праць з парадигматики та соціології українського фольклору – глибоко наукових і фундаментальних. Уже тоді я захоплювалася науковим та виваженим стилем письма дослідниці, строгою аналітикою і навіть гадки не мала, що в найближчому майбутньому матиму честь особистого знайомства. Перша хвилююча й незабутня зустріч відбулася в листопаді 1997 року з легкої руки її учня – доктора мистецтвознавства, професора Олега Степановича Смоляка. Двері своєї невеликої та затишної квартири в Києві відчинила господиня, яка відразу підкорила своєю красою, шляхетністю, інтелігентністю та щирою українською мовою. Ця мить закарбувалася в моїй пам'яті й дотепер яскравою світлою постаттю перед очима. Чи не при кожному спілкуванні, уже після захисту кандидатської дисертації, Софія Йосипівна нагадувала ту нашу першу зустріч, коли я мала довге волосся, заплетене в косу, і завжди посмішка з'являлася на обличчі від цих теплих слів, бо ж роки минули, а ми фотографічно пам'ятали одна одну з тих далеких 1990-х років.

Після вступу до аспірантури Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (2000) Софія Йосипівна Грица стала науковим керівником мого дисертаційного дослідження. Щоправда, я обрала заочну форму навчання, чим трохи засмутила свою наставницю, але згодом усе владналося – компроміс було знайдено й щочетверга (упродовж навчання й навіть після завершення роботи над написанням дисертації –

сім років поспіль) я приїздила до Києва. Окрім того, ми постійно спілкувалися в телефонному режимі (спочатку були міжміські розмови, адже стільниковий зв'язок ще не був таким доступним). Я намагалася закарбувати в пам'яті кожне її слово, кожную настанову, пораду, які були безцінними, та й сама Софія Йосипівна радила достеменно все записувати, щоб мати чіткі орієнтири в дослідницькій роботі, щоразу розкривала секрети наукової діяльності, свої власні методи та прийоми роботи. Доводилося майже стенографувати все, про що говорила наставниця, завдяки чому напрацьовано особистий рукописний архів ретельно зафіксованих рекомендацій стосовно дослідження Поділля.

Коли вибирали тему, Софія Йосипівна зазначала, що Хмельниччина, якщо порівняти її з Тернопільщиною та Вінниччиною, недостатньо вивчена з боку дослідників-етномузикологів, тому потребувала застосування структурно-типологічного методу вивчення фольклору при виявленні регіональних особливостей – системи жанрів, пісенних типів; наголошувала на необхідності дослідження фольклорних традицій у їх субрегіональних проявах, на потребі здійснення аналізу сучасного стану народнопісенної культури та її побутування в пасивній та активній формах залежно від соціально-історичних умов формування. Софія Йосипівна щоразу акцентувала увагу на важливості експедиційної роботи з метою збирання народнопісенного матеріалу, порівняння динаміки фольклорного процесу, проведення соціологічних опитувань.

Зауважу, що термін «Хмельницьке Поділля» вперше запропонувала ввести в науковий обіг Софія Йосипівна Грица під час затвердження теми дисертаційного дослідження «Музичний фольклор Хмельницького Поділля (етномузикологічний та етносоціологічний аспекти дослідження)» [3]. Вивчався сучасний стан народнопісенної культури Хмельницької області, зокрема її подільського ареалу (матеріалом

дослідження стали експедиційні нотатки та фонозаписи 1997–2007 рр.), тому за аналогією до Київського та Рівненського Полісся вона запропонувала взяти до уваги саме таке формулювання.

Теплі спогади гріють душу, коли згадую численні консультації щодо наукового дослідження тоді ще у відділі культурології та етномистецтвознавства ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, а тим більше – зустрічі в неформальній обстановці, нерідко вдома у Софії Йосипівни. Навіть перебуваючи на лікарняному через отриману травму (перелом), вона наполягала на зустрічі, консультувала стосовно наукового дослідження. Бувало, Софія Йосипівна гостювала в Хмельницькому (дорогою з відпочинку до столиці), знала майже всю мою родину і при спілкуванні переказувала всім вітання.

У першому десятилітті ХХІ ст. Софія Йосипівна приділила свою дослідницьку увагу Хмельницькому Поділлю, відпочиваючи в містечку Сатанів (тоді Городецького р-ну) Хмельницької області, розташованому за 75 кілометрів від Хмельницького, яке через вдале географічне розташування часто називають «Подільською Швейцарією».

З початку 2000-х упродовж десятиліття (майже щороку) Софія Йосипівна приїздила на оздоровлення до Сатанова і в нас було трохи дорожнього часу на спілкування й подорожі Хмельниччиною. Я дуже раділа, адже з'являлася можливість побачитися та поспілкуватися з нею, можна було організувати експедицію, екскурсію, а погодні умови завжди сприяли нашим мандрівкам, що дозволяло насолодитися красою подільського краю. У 2009 році ми відвідали Кам'янець-Подільський. Атмосфера старовинного міста надихнула нас на нові творчі плани й наукові звернення. Ці спогади збереглися у світлинах та фонозаписах і стали частиною власних архівів.

У 2020 році про наші спільні експедиційні виїзди на Хмельниччину написала сама

Софія Йосипівна: «Декілька років підряд, перебуваючи на оздоровленні в містечку Сатанів Хмельницької області, мала змогу ближче ознайомитися з тутешнім фольклором, зі співаками. <...> Пісні фіксувала на магнітофон Олена, які згодом і використала у дисертації...» [1, с. 97], а далі справедливо зауважила: «Для Олени... це була добра нагода для набуття досвіду фольклористичної роботи, про що вона більш детально написала у своїй статті про наші експедиції» [1, с. 98].

Справді, у 2013 році до збірника на пошану Софії Йосипівни увійшла моя стаття «Фольклорні експедиції Софії Грици на Хмельницькому Поділлі» [4, с. 53–58], де означений період знайшов своє відображення. Це була така колосальна школа польової роботи від гуру етномузикології, що можна самій собі позаздрити. У села ми потрапляли, можна сказати, за інтуїцією фольклориста (вислів Софії Йосипівни). Ці майстер-класи з польової роботи сприяли мені у набутті досвіду фольклористичної роботи і головне – продемонстрували етику дослідника, якою вирізнялася Софія Йосипівна. Вона володіла талантом філігранно вибудованої розмови з носіями фольклору, вміла почерпнути максимум корисної для науки інформації, нагадати, за потреби, сюжетну лінію пісень, поставити запитання, які спонукали до пригадування давно забутого матеріалу, при цьому не напружуючи й не втомлюючи респондента. Я намагалася достеменно запам'ятати еталонну методику польової роботи наставниці, щоб у майбутньому послуговуватись нею. Софія Йосипівна компліментарно відгукнулася про мою роль у цих спільних експедиціях: «Олена Дудар дуже уважно фіксувала усі наші фольклорні здобутки на магнітофон, наполегливо і старанно їх розшифровувала і більшість подала у своєму збірнику пісень з Хмельниччини. Я розшифрувала тільки ті пісні з мелодіями, які мене найбільше цікавили, та усі тексти записаних пісень» [1, с. 99]. Софія Йосипівна могла

підтримати будь-яку тему розмови, була людиною енциклопедичних знань і дуже цікавою та ерудованою співрозмовницею, а якою тонкою іронією вміла послуговуватись у спілкуванні! Згадую, як просто вона розмовляла з водієм, котрий возив нас на власному авто по селах, підтримуючи розмову й на політичні, і на економічні теми, як добре вдавалося їй у розмові із сільськими мешканцями відстоювати істинні твердження й м'яко переконувати співрозмовників у їхній необізнаності в якійсь темі чи хибній думці. Інтелігентно, з майстерністю тонкого психолога та дипломата вирішувала Софія Йосипівна також організаційні питання. Тепер уже можна впевнено сказати, що результати цих експедицій доповнили картину цілісної уяви про український фольклор, сприяли подальшому етномузикологічному дослідженню регіону та проведенню порівняльних студій.

Стосовно транскрипції пісень маю спогад про випадок, коли Софія Йосипівна, переглядаючи виконані мною розшифровки, виявила кілька помилок (суто технічних) і дуже делікатно вказала на них з властивим інтонаційним вигуком: «Щось такого!». Як на мене, цей вигук, виконуваний за різних обставин з різними інтонаціями, був красномовнішим за будь-які слова. Вона, як науковий керівник, завжди була тактовною та виваженою у спілкуванні, не шкодувала свого часу, аби перевірити написане та годинами могла надавати фахові консультації. Коли до рук Софії Йосипівни потрапляли мої напрацювання (так само, як інших учнів), ніщо не залишалося поза її увагою; усе розглядалося з вимогливістю та прискіпливістю суворого критика, а поля рукописів щедро засівалися цінними зауваженнями, запитаннями, рекомендаціями. Навіть на відпочинку Софія Йосипівна не полишала наукової роботи. Щоразу у вальзі, з якою вона подорожувала до Сатанова, було по кілька рукописів дисертаційних досліджень або її учнів, або тих дисертантів, у кого вона була опонентом.

Усі, хто знайомий із Софією Йосипівною, її працями, відзначають багатогранність наукових інтересів ученої. Низка праць, спеціально присвячених соціологічним аспектам у дослідженні фольклору, дає змогу говорити про неї як про фундатора соціологічного напрямку в українській етномузикології (А. Іваницький, Т. Руда, Н. Широкова). З. Можейко зауважує, що «для самої ж Софії Йосипівни соціологічний аспект органічно пов'язаний зі споконвічно дискусійною класифікаційною проблемою народної музики. Абстрактна класифікація фольклору за структурно-типологічними схемами семантично оживає зсередини, якщо розглядати народну музику не у відриві від комунікативного процесу, від середовища, що впливає на функціональну трансформацію творів, що зумовлює їх семантику» [6, с. 28]. Кандидатська дисертація, над якою я працювала під керівництвом Софії Йосипівни, передбачала як етномузикологічний, так і етносоціологічний аспекти дослідження, тож основними методами стали історико-типологічний, функціональний, соціологічний (опитування та анкетування респондентів), статистичний, мелографічний (ритмічного та мелічного моделювання) тощо. Аналіз пісенного матеріалу здійснювався на семантичному та структурно-морфологічному рівнях (силаборитмічному, композиційному, ладозвукорядному та виконавському), завдяки чому вдалося охарактеризувати жанрово-стильові особливості народнопісенної культури Поділля (Хмельниччини), розглянути питання співвідношення фольклору (сталого традиції, автентики) і фольклоризму, здійснити ретроспективний аналіз записаного матеріалу в діяхронному та синхронному відношеннях, провести соціологічне дослідження фольклорного середовища. Такий усебічний етномузикологічний та етносоціологічний аналіз, запропонований Софією Йосипівною, дозволив дійти висновку про стан традиційного фольклору та репертуару народних виконавців у першому десятилітті ХХІ ст., який уже тоді значно

збіднів, а в молодіжному середовищі майже не побутував та виконувався лише людьми старшого віку і був краще збережений у більш віддалених від великих міст і містечок селах.

Софія Йосипівна завжди мала багато нових ідей, бажання працювати й хвилювалася, що залишилося мало часу втілити задумане, принести користь людям: «Кожен, хто дожив до поважного віку, – писала Софія Йосипівна, – не втратив здорового глузду і бажання працювати, бути корисним, повинен подякувати Богові за надану йому ласку і можливість віддатися обраній справі, хоч би які перешкоди не стояли на його шляху» [2, с. 7]. Усі перешкоди Софія Йосипівна доладала достойно та інтелігентно, але її серце не витримало війни, яку російська федерація 24 лютого повномасштабно розпочала в Україні. 5 грудня 2021 року, в день народження Софії Йосипівни, ми спілкувалися, як з'ясувалося, востаннє. Достеменно пам'ятаю розмову, її приємний голос, світлий розум, традиційні вітання всій моїй родині й не було жодного сумніву, що наступного року ми святкуватимемо її 90-річчя...

Кожен з учнів Софії Йосипівни Грици має свою історію знайомства, зберігає в пам'яті власні враження. Про це згадували у своїх публікаціях А. Іваницький, М. Хай, О. Смоляк та ін. Водночас нас усіх єднає наукова школа Софії Грици, або ж, як висловлюється доктор мистецтвознавства, професор Михайло Йосипович Хай, «ми всі – "грицівці"».

Софія Йосипівна запам'яталася мені шляхетною людиною, красивою та розумною жінкою, яка поклала багато життєвих сил на

вівтар науки й ніколи не схибила, людиною, яка відбулася як фахівець та особистість. Вона любила Україну, український народ і його мудру споконвічну творчість, дослідженню якої присвятила все своє життя.

Для майбутніх дослідників Софія Йосипівна також залишила настанову, означивши вектор наукових пошуків: «Проте однозначно: скільки житиме homo sapiens, стільки він буде прагнути до ідентичності, до питомого ґрунту, який дав йому життя, шукатиме шлях до Себе, до таємниць і можливостей свого інтелекту, що лише у власній мові і власних вікових традиціях здатні підтримати цю ідентичність, унікальність. Тож і фольклористика піде шляхом культурної антропології, зосередження уваги на мисленнєвих і мовленнєвих процесах, що знайшли і знаходять відображення в усному фольклорі, у різних формах мовної артикуляції людства, отже, рухатиметься не відособленим шляхом, а у спільному руслі з багатьма науками вивчення усіх життєвих практик творення історії цивілізації» [2, с. 12]. Ці слова сьогодні пророчі й актуальні, як ніколи.

Великий і невимовний жаль огортає душу, так важко писати в минулому часі про дорогу та вельмишановну Софію Йосипівну, про свого Геніального Педагога. Вона щоразу нагадуватиме про себе науковими працями, теплими спогадами, світлинами; її здобутки продовжаться в майбутніх дослідженнях учнів, послідовників, і житиме вона стільки, скільки житиме пам'ять про неї. Схиляю голову перед великою ЛЮДИНОЮ, УЧИТЕЛЕМ, УЧЕНИМ, ОСОБИСТІСТЮ.

Джерела та література

1. Грица С. Й. Необрядовий фольклор західних регіонів України : регіонально-жанрова антологія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 764 с. : нот.
2. Грица С. Й. Фольклор... і більше, ніж фольклор. *Музична україністика: сучасний вимір : зб. наукових ст.* Київ : ІМФЕ, 2012. Вип. 8. С. 6–12.

3. Дудар О. О. Фольклорні експедиції Софії Грици на Хмельницькому Поділлі. *Музична україністика: сучасний вимір : зб. наукових ст.* Київ : ІМФЕ, 2012. Вип. 8. С. 53–58.
4. Дудар О. О. Музичний фольклор Хмельницького Поділля (етномузикологічний та етносоціологічний

аспекти дослідження): дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2007. 268 с.

5. Іваницький А. Фольклористичний доробок Софії Йосипівни Грици. *Музична україністика: сучасний вимір* : зб. наукових ст. Київ : ІМФЕ, 2012. Вип. 8. С. 13–21.

6. Можейко З. У сяючому сузір'ї вчених (відзначаючи високий ювілей С. Й. Грици) / пер. з рос. В. Пономаренко. *Музична україністика: сучасний вимір* : зб. наукових ст. Київ : ІМФЕ, 2012. Вип. 8. С. 27–30.

References

1. HRYTSA, Sofiya. *Non-ritual Folklore of the Western Regions of Ukraine. Regional-Genre Anthology*. Kyiv: Lira-K, 2020, 764 pp.: music [in Ukrainian].

2. HRYTSA, Sofiya. Folklore... and More than Folklore. In: Hanna SKRYPNYK, editorial board's chairperson. *Musical Ukrainian Studies: Modern Dimension: Collected Scientific Papers*. Kyiv: IASFE, 2012, iss. 8, pp. 6–12 [in Ukrainian].

3. DUDAR, Olena. Folklore Expeditions of Sofiya Hrytsa to Khmelnytskyi Podillia. In: Hanna SKRYPNYK, editorial board's chairperson. *Musical Ukrainian Studies: Modern Dimension: Collected Scientific Papers*. Kyiv: IASFE, 2012, iss. 8, pp. 53–58 [in Ukrainian].

4. DUDAR, Olena. *Musical Folklore of Khmelnytskyi Podillia (Ethnomusicological and Ethnosociological Aspects of the*

Research): Ph.D. in Art Studies Thesis: 17.00.03. Maksym Rylskyi IASFE. Kyiv, 2007, 268 pp. [in Ukrainian].

5. IVANYTSKYI, Anatoliy. Folkloristic Heritage of Sofia Yosypivna Hrytsa. In: Hanna SKRYPNYK, editorial board's chairperson. *Musical Ukrainian Studies: Modern Dimension: Collected Scientific Papers*. Kyiv: IASFE, 2012, iss. 8, pp. 13–21 [in Ukrainian].

6. MOZHEIKO, Zinayida. In the Shining Constellation of the Scientists (Celebrating the High Anniversary of S. Y. Hrytsa). Translated from Russian by Valentyna PONOMARENKO. In: Hanna SKRYPNYK, editorial board's chairperson. *Musical Ukrainian Studies: Modern Dimension: Collected Scientific Papers*. Kyiv: IASFE, 2012, iss. 8, pp. 27–30 [in Ukrainian].

Олена Дудар